

Possess e facultad

Sche valurs materialas stattan a disposiziun, na pussibilescha quai betg mo a personas singulas ed a gruppas la vita quotidiana, mabain las dat er en maun instruments da pussanza sur autras personas. Possess e facultad èn pia tant temas economics sco er socials. Durant il temp modern tempriv vegnivan els definids dal tutfatg dal mund puril e da sias pussaivladads. Systematicamain sa laschan documentar las relaziuns en il Grischun a maun da glistas da bains ch'èn vegnidas fatgas da las vischnancas per imponer taglias u per reparter dretgs da retratga e d'utilisaziun. En ils lieus tudestgs vegnivan ellas numnadas «Schnitzrodels», en ils lieus rumantschs e talians discriviv'ins dad «estims» ed «estimi».¹

Ina part da questas funtaunas numna tut ils bains giaschoms (prads, ers, edifizis), en in pèr cas schizunt bilantschas da credit (debits, dabuns). In'otra part sa restrencha a summas da facultad pauschalas en la valuta da contabilitad usitada (rentschs). La gronda part da las personas numnadas sco possessuras èn umens, ma i dat adina er varsaquantas dunnas. Per Zuoz, la chapitala da l'Engiadina, è documentadas quasi trenta glistas dal 16. fin il 18. tschientaner. La tabela 29.01 mussa indicaturs per differents muments: Ina facultad media importava qua tranter 1200 e 2700 rentschs, las pli autas muntavan a 28 000 fin 55 000 rentschs. Entant che la mesadad pli paupra dals possessurs possedeava 8–10 pertschient da la facultad totala, disponivan

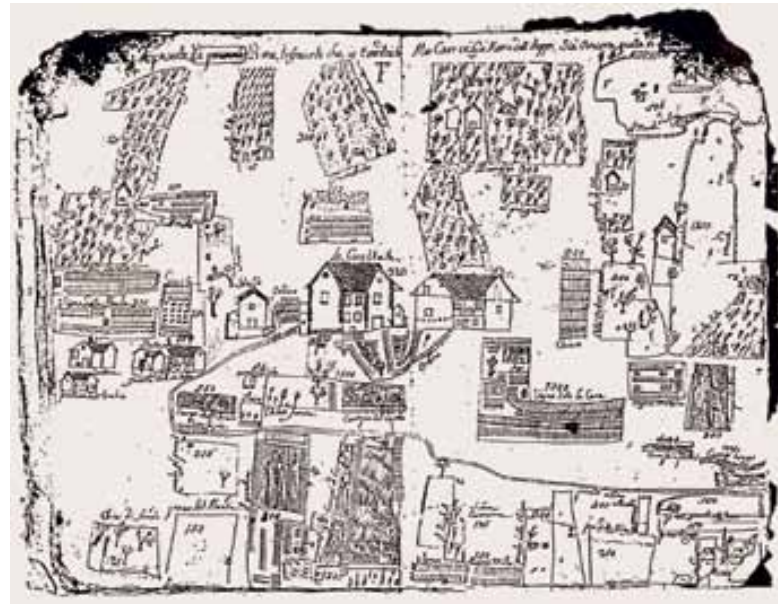
ils 10 pertschient dals possessurs ils pli ritgs da 41–52 pertschient. Zuoz tutgava tar ils lieus cun ina gronda concentrasiun da facultad. Cun il regress da la populaziun para la facultad d'esser sa reducida in pau.²

La litteratura punctuescha savens las pitschnas differenzas da facultad en la Republica da las Trais Lias. Johann Andreas von Sprecher scriva en sia istorgia culturala classica schizunt d'ina «bainstanz repartida regularmain sin tut la populaziun»³ – quai che na constat franc betg sco che las glistas dals bains cumprovan. Tuttina pon ins constatar che la gronda maiortad da la societad grischuna n'è betg sa dividida en classas senza possess ed en classas cun possess. L'ierarchia dal possess era graduala, las categorias mesaunas eran savens represchentadas bain. Concret consistiva la facultad da questas classas mesaunas per var in tschintgavel da chasas e per var quatter tschintgavels da terren agricul. Quel sa repartiva en bleras parcelas enturn il vitg fin als prads da culm ch'eran mintgant lunsch davent. Tenor l'estim da Savognin da l'onn 1809 possedeava il pur Cordegn Platz per exempel quindesch parcelas: tschintg ers e quatter prads grass en vischinanza dal vitg; latiers sis prads maghers en differents lieus sin l'auzezza da las aclas e da las alps pli bassas.⁴ La charta 29.02 mussa l'urden puril general dal spazi e da las valurs en quest lieu. Perquai ch'il terren cultivà intensivamain en vischinanza dal vitg vegniva classifitgà – qua sco er utrò – en moda substanzialmain pli auta che auters bains immobigliars, valeva el sco vair stgazi da la populaziun.

Il terren serviva er sco pegn e sco segirezza per l'emprest da credits. ► 25.03 La rait da debits e da dabuns entretschava ina gronda part da las chasadas dal vitg ina cun l'otra e vegniva ensem tar las famiglias fitg

29.05
Chesa Planta Sura e Suot a la piazza dal vitg a Zuoz
La chasa dubla signurila è vegnida restructurada pliras giadas il temp modern tempriv. Ils Plantas tutgavan tar las famiglias fitg bainstantas dal vitg. En l'estim da l'onn 1602 è Peter Planta, anteriur guvernatur en la Valtellina, registrà sco possessur il segund ritg cun ina facultad locala da 32 400 rentschs.

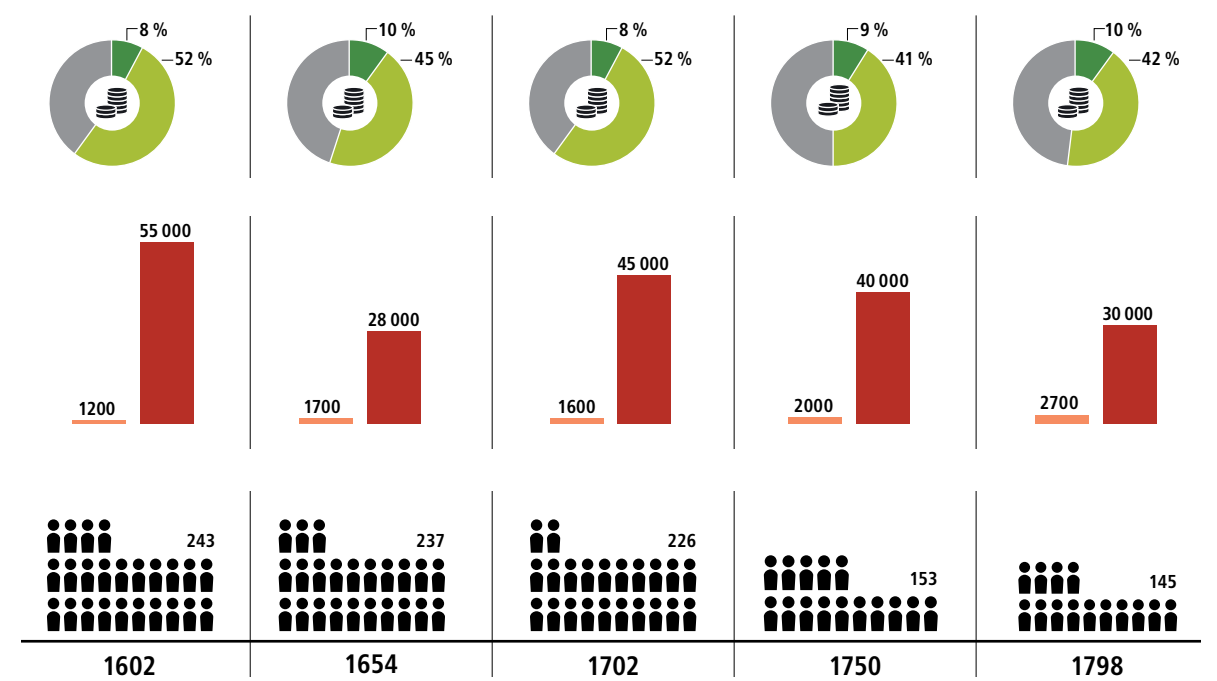
29.06
Dissegn dal cataster da San Vittore, Val Mesauc 1793
Cuntrari a las glistas dals bains localas ha la catastraziun da la proprietad funsila cumenzà pir il 18. tsch. tardiv. L'illustraziun mussa in skizza dals edifizis, da las vignas, dals ers, dals guauds da chastagners e dals prads da Francesco Zoppi, che è er stà l'autur dal dissegn.

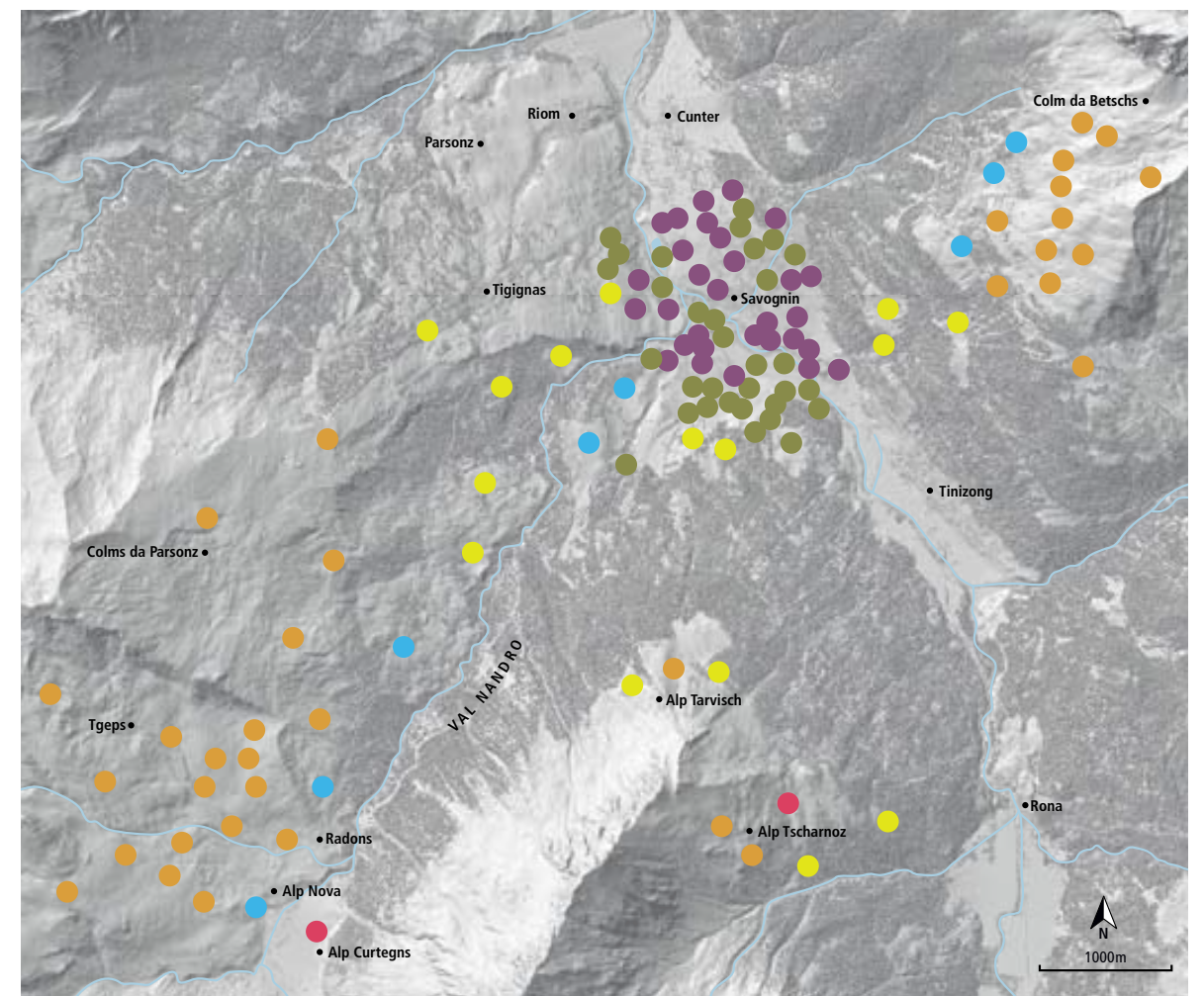
29.01
Repartiziun da la facultad a Zuoz, 1602–1798
A Zuoz, caracterisà da l'aristocrazia, eran las facultads concentradas pli fitg ch'en auters lieus da l'Engiadina. Temporarmain sa chatava var la mesadad dal total da la facultad en ils mauns da 10% dals possessurs ils pli ritgs. Cun il regress da la populaziun para la concentrasiun da la facultad dad esser sa reducida in pau.

Part da la facultad totala
 ■ ils 50% ils pli povers dals possessurs
 ■ ils 50% ils pli ritgs dals possessurs
 ■ rest

Repartiziun da la facultad
 ■ repartiziun da la facultad
 ■ facultad la pli gronda (rentschs)
 ■ dumber da possessurs

29.02
Zonas da cultura e pretschs dal terren a Savognin, 1809
La gronda part da la facultad consistiva fin viaden il 19. tsch. da terren agricul. Spezialmain prezios eran ils ers ed ils prads che pudevan vegnir cultivads en moda intensiva. A Savognin correspundeva questa cultura en vischinanza dal vitg l'onn 1809 a var 80% da la valur totala. Ils ulteriurs prads, cultivads en moda extensiva, s'extendevan sur vasts territoris da muntogna.

Las signaturas inditgan il center approximativ da las regions da cultura e lur utilisaziun predominanta:

- ers
- prads grass
- prads maghers
- prads da culm
- prads d'alp
- culms da fain

100–200 rentschs per di d'arar
 20–40 rentschs per chargia fain
 15 rentschs per chargia fain
 15 rentschs per chargia fain
 15 rentschs per chargia fain

29 bainstantas. Da lur cudeschs ed inventaris resulta ch'ellas han emprestà millis e dieschmillis da rentschs en pitschnas summas a numerus debiturs ed han augmentà uschia er lur influenza politica. En general è il possess da l'elita aristocratica sa repartì sin blers lieus (cun ils estims locals pon ins pia tschiffar mo ina part da quel). Durant il temp modern tempriv han bleras famiglias acquistà er bains – savens vignas – en las Terras subditas Valtellina, Chiavenna e Bormio.

L'acquist da bains gieva maun en maun cun la pussanza politica che las Trais Lias exequivan dapi l'onn 1512 en quest territori dal sid. La finamira da carriera la pli auta per persunas ritgas e noblas eran las prefecturas ch'ins pudeva surpigliar là per ina perioda da dus onns. Cur che las Terras subditas han disdì il domini grischun en consequenza da la Revoluziun franzosa, èn er ils bains privats vegnids prendids en mira da la politica. Cun il decret dals 28 d'october 1797 ha il comité da revoluziun ordinà lur expropriaziun. Per cumpensar il tractament malgist e per restabir la «giustia naziunala» han ils tirans grischuns odiats («odiati tiranni Grigioni») almain stuì ceder tut quai ch'els possedeavan qua.⁵ En spezial sa drizzava quai cunter las famiglias fitg sparpagliadas von Salis e Planta, sper autras persunas en il Grischun dal sid ed en l'Engiadina. Quellas però han resguardà la confiscaziun sco illegala ed han cumenzà a cumbatter per lur restituziun. In emprim pass è stada la cumpilaziun da la perdita subida. En tut han fin l'onn 1815 passa 200 persunas per-tutgadas annunzià ina summa da quatter milliuns rentschs.⁶ La glista dals petents da dretg dat ina buna invista da las estructuras economicas dal domini ch'è i a perder. 29.03

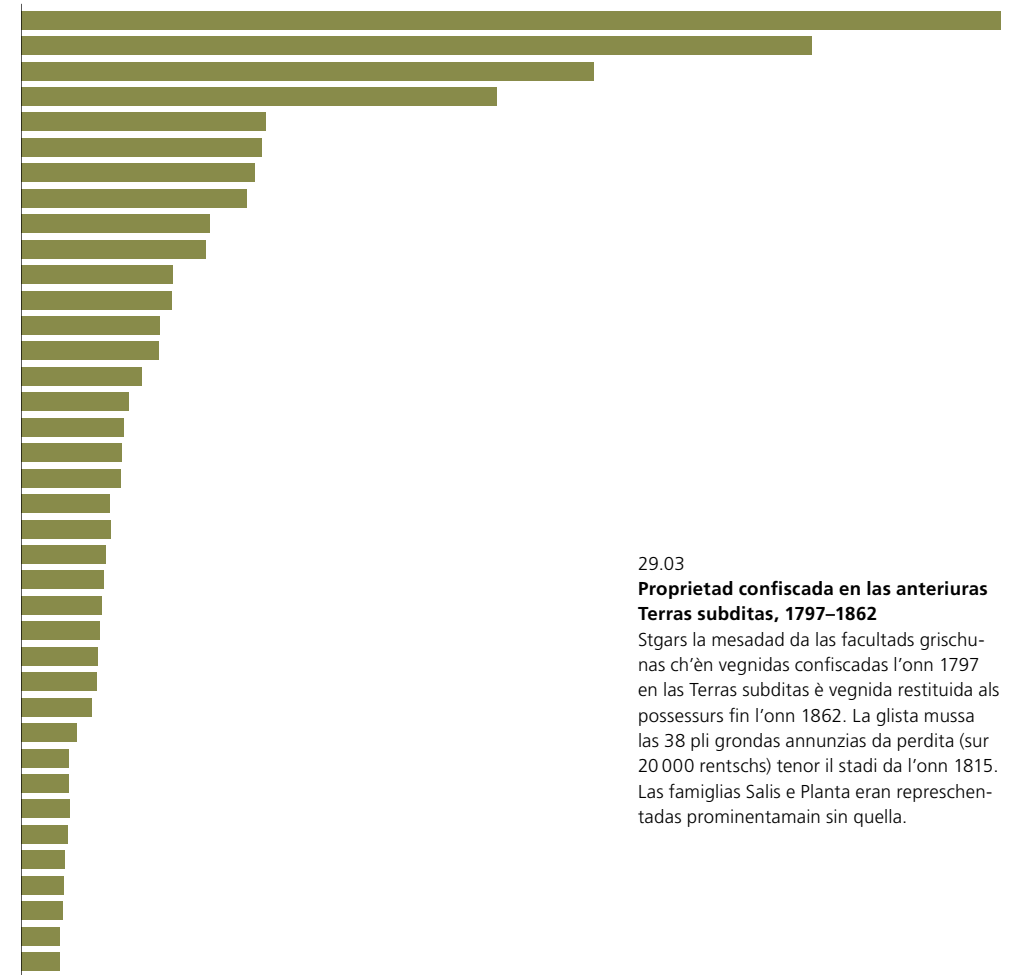
Cun il cumenzament dal temp modern tecnic-commerzial èn sa spustads ils parameters dal tractament da possess e facultad. La concessiun d'in credit succedeva pli e pli tras instituziuns empè da singulas persunas.⁷ ► 25 Raps e bancas Parallelamain èn sa spustads ils secturs da fatschenta: Ils servetschs mercenars, sin ils quals ina part da l'elita grischuna è sa basada, han prendì ina fin il 19. tschientaner tempriv. Pli tard ha l'avertura turistica dal chantun purschì novas pussaivladads. 29.07, 29.08 Il chapital per quai derivava per part da l'emigraziun commerziala da Grischunas e Grischuns en l'Italia ed en Frantscha.⁸ La mitad dal 19. tschientaner ha la povradad survegnì blera atenziun sut il chavazzin dal «pauperissem». En quest connex èn vegnidas a la glisch grondas

differenzas regionalas.⁹ Il cumbat cunter la povradad era chausa da las vischnancas. Il chantun è intervegnì mo cun cumissius poverilas e cun l'installaziun d'instituziuns d'assistenza. ► 44 Instituziuns La situaziun è sa meglierada pir l'onn 1955 cun l'aboliziun dal princip, tenor il qual las vischnancas burgaisas eran responsablas per las persunas povras.¹⁰

Durant la segunda mesadad dal 20. tschientaner è er la classa measauna vegnida ad ina tscherta bainstanza. La repartiziun regionala è però restada ineguala. L'onn 2002 abitavan las persunas en media las pli ritgas a l'ost ed al sid dal chantun, numnadamain a Samignun, Bever e Segl. Las valurs da facultad las pli pitschnas per pajataglia chat-tav'ins en vischnancas pitschnas da la Val Mesauca, da la Surselva, en il Scanvetg ed en auters lieus. Las valurs eran qua precis diesch giadas pli pitschnas ch'en la categoria da las vischnancas las pli ritgas. 29.04 La part la pli gronda da persunas che retiravan agid social abitava percenter en las regiuns urbanas ed urbanisadas Plessur, Landquart, Valragn e Plaun. En la cumparegliaziun naziunala è ses dumber restà en stretgs cunfins.¹¹ Sch'ins considerescha l'entir chantun è la concentraziun da facultad restada accentuada. L'onn 2010 possedeavan ils tschingt pertschient da las persunas las pli ritgas bundant la mesadad dal total da la facultad chantunala.¹² Quai eran valurs ch'ins ha pudì observar per part gia durant il 17. e 18. tschientaner.

1 Cf. DRG 5, p. 716–718. Mo paucas da questas glistas èn vegnidas publicadas fin ussa.
2 Frey/Simonett 2000, p. 23s. e Frey 2000, p. 46s.
3 Sprecher 1951 (1875), p. 227.
4 Archiv communal da Savognin: actas, cuverta nr. 5 «Güterverzeichnisse & Schnitzlisten 1731–1815».
5 HBG 4, Cuir 2000, p. 122s.
6 Dermont 1997, p. 67–86.
7 Simonett 2000, p. 82.
8 Kessler 2000, p. 92–95; Kessler 1997, p. 19–23.
9 Statistica da povers 1858, en: ASGR XV 17a/38; Bollier 2000, p. 142s.
10 Metz 1993, p. 452–458; Aliesch 2022, p. 27–35.
11 UST, Statistica d'agid social 2020 = <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/soziale-sicherheit/erhebungen/shs.html> [consultada il 1-8-2023].
12 Repartiziun da la bainstanza en Svizra. Rapport dal Cussegl federal dals 7-12-2010 (online), p. 68.

Cont Johann von Salis-Soglio-Cuir	516418
Ertavels da l'antieri cumissari Friedrich von Salis-Soglio	414988
Ertavels da l'antieri guvernatur general Rudolf von Salis	300571
Peter Conradin Constantin von Planta-Zuoz-Fürstenau	250000
Ertavels dad Ulysses von Salis-Marschlins	128547
Antieri cumissari Anton von Salis-Soglio	126890
Landamma Rudolf Maximilian von Salis-Soglio	123038
Ertavels da l'antieri bundspresident Anton von Salis-Soglio	118800
Ertavels dal cont Christ de Santz Nikolaus	99243
Francesco Conrad von Baldenstein	97079
Claustra da Mustér	80006
Scipio Juvalta	79622
Dunna colonel Perpetua von Salis	72974
Landamma Anton von Planta	72548
Ertavels da Conradin Perini	63941
Peter e Christoph Albertini	56904
Ertavels da Peter Perini	54281
Massa ereditara Lazzaroni a Poschiavo	53444
Ertavels da Giovanni Teodosio Misani	52783
Antieri vicari Rudolf von Salis-Soglio-Cuir	47000
Landamma Andrea Raschèr	47318
Ertavels dal titinent colonel Hieronymus von Salis-Soglio-Cuir	44841
Ertavels da Paul e G. Perini	43614
Ertavels da l'antieri podestà Herkules von Salis	42673
Ertavels dal barun Peter Anton von Mont-Löwenberg	41699
Ertavels da l'antieri guvernatur general Rudolf von Salis-Soglio	40728
Ertavels da Peter von Planta-Wildenberg	40000
Florian (Ulrich) von Planta-Samedan	37269
Ertavels da landamma Andrea B. von Planta	29444
Ertavels da Giovanni Gaudenzio Redolfi	25286
Ertavels da Vital Moritzi/Maurizi	25259
Ertavels da Giovanni Paolo Zoya	25936
Ertavels da l'antieri vicari Peter Conradin (Jakob) von Planta	25008
Ertavels da Giovanni Battista Colani	23383
Ertavels da l'antieri cumissari(?) G. Pool	23032
Johann Nikolaus Flugi	22346
Ertavels da chapitani Georg Juvalta	20792
Dunna Enderlin-Misani	20634

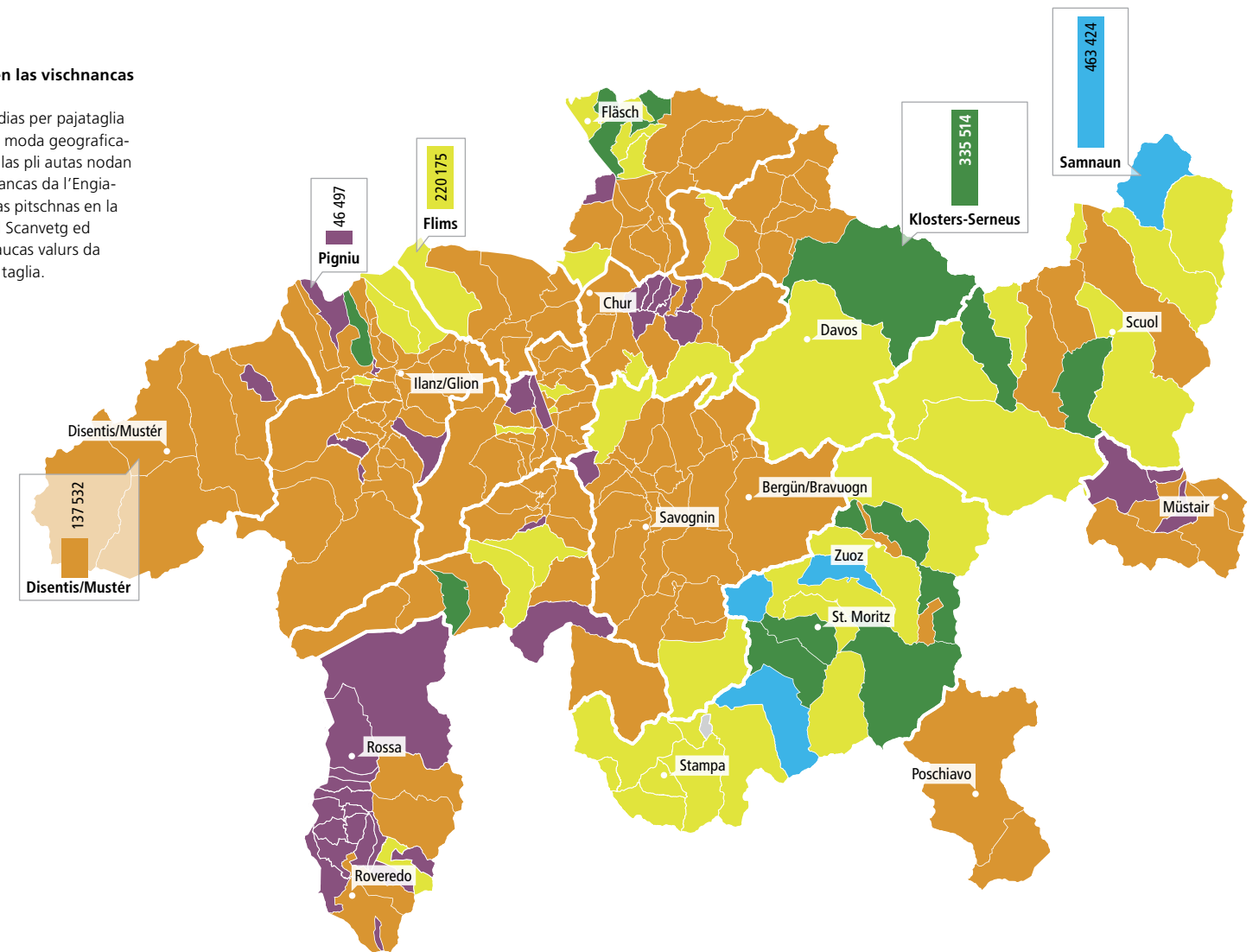

29.03 Proprietat confiscada en las anteriusas Terras subditas, 1797–1862
Stgars la mesadad da las facultads grischunas ch'èn vegnidas confiscadas l'onn 1797 en las Terras subditas è vegnida restituida als possessurs fin l'onn 1862. La glista mussa las 38 pli grondas annunziadas da perdita (sur 20 000 rentschs) tenor il stadi da l'onn 1815. Las famiglias Salis e Planta eran represchentas prominentamain sin quella.

29.04

Relaziuns da facultad en las vischnancas grischunas, 2002

Las facultads privatas medias per pajataglia principal èn repartidas en moda geograficamain ineguala. Las valurs las pli autas nodan il Samignun e traiss vischnancas da l'Engiadina d'ota. En las vischnancas pitschnas en la Val Mesauca, la Surselva, il Scanvetg ed en auters lieus èn però paucas valurs da facultad sutta messas a la taglia.

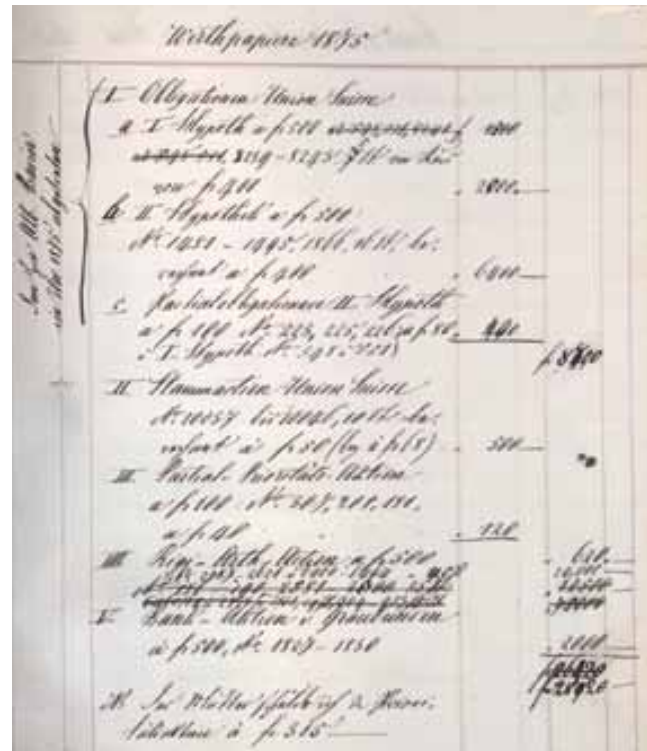
Facultad per pajataglia en francs svizzers

- 400 000 – 499 000
- 300 000 – 399 000
- 200 000 – 299 000
- 100 000 – 199 000
- 45 000 – 99 000

29.07

Aczia da la Societad Tarasp-Scuol, 1864

Per utilisar turisticamain las funtaunas mineralas a l'En è vegnida fundada l'onn 1861 la «Societad Tarasp-Scuol». Pauc pli tard steva ina chasa da cura generusa da la vart da Scuol, collada cun ina punt da lain cun la funtauna da la vart da Tarasp. L'aczia da 1000 francs mussa l'ensemble en ina vignetta. Societads anonimas permettevàn da mobilisar gronds meds finansials ed han gi lur success decisiv il 19. tsch.

29.08

«Kapitalien-Buch» da Peter Conradin von Planta, 1875

Cun il cumenzament dal temp modern tecnic-commerzial èn sa spustads ils parameters dal tractament da possess e facultad. Relaziuns instituziunalas han surpiglià la piazza da relaziuns persunalas. Sco ch'i resorta dal cudesch da chapitals («Kapitalien-Buch») possedeava il cusseglier dals chantuns Peter Conradin von Planta (1815–1902) per exempel l'onn 1875 aczias da la Banca Chantunala Grischuna, fundada ultimamain, e da la nova funiculara Arth-Rigi.